

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра туризму

Худоба В.В.

Лекція № 1:

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТУРИЗМУ

Лекція з навчальної дисципліни

“ОСНОВИ ТУРИЗМОЗНАВСТВА”

Для студентів спеціальності 242 Туризм

“ЗАТВЕРДЖЕНО”

на засіданні кафедри туризму

“_____” _____ 2018 р.
протокол № _____

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

ЛЬВІВ 2018

Лекція 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТУРИЗМУ

План

1. Періодизація історії туризму
2. Подорожі та мандрівки в епоху стародавнього світу
3. Подорожі епохи середньовіччя
4. Подорожі й туризм у XVII-XVIII ст.

Рекомендована література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: В-во Київського університету, 2001.-395с.
2. Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти. Збірка статей.-К.: Вид-во ФПУ, 2007. – 161 с.
3. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
4. Історико-культурна спадщина України. – К. Вид-во ФПУ, 1998. – 400 с.
5. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності: Навчальний посібник. – 2-е вид., випр. та доп. – К. Вид-во ФПУ, 2006. – 76 с.
6. Туристично-краєзнавчі дослідження: Збірник наукових статей. - Випуск 2. – К. Вид-во ФПУ, 1999. – 655 с.

1. Періодизація історії туризму

Серед спеціалістів і дослідників туризму немає єдиної думки щодо визначення періодів його історії. Деякі автори визначають *відповідно до розвитку засобів пересування*. Так, Дж. Уокер виділяє **передіндустріальний етап**, коли для подорожей використовувались найпростіші засоби пересування, **епоху залізниць, автомобілів, літаків** і, нарешті, **круїзних лайнерів**. Німецькі дослідники пропонують вважати період до початку XIX ст. **передісторією туризму**, XIX ст. — **періодом елітарного туризму** та появи спеціалізованих установ з надання туристичних послуг, першу половину XX ст. — **періодом становлення соціального туризму**, далі йде **період масового туризму**. За основу такої періодизації взято *історико-соціальну* характеристику туризму. На думку російських авторів основою періодизації історії туризму є *соціально-економічні процеси*. При цьому виділяються **початковий етап** (до 1841), **етап становлення туризму** як галузі (1841-1914), **формування індустрії туризму** (1914-1945) і, нарешті, з 1945 р. — **етап монополізації туристичної індустрії**. Дослідники московської школи туризму пропонують розглядати історію туризму з часів стародавнього світу; окремо — середні віки, новий час (Відродження, XVIII ст.), період зародження та розвитку капіталізму (XIX ст.), перша половина XX ст. і сучасний етап (після Другої світової війни). Болгарські спеціалісти виділяють період античності, Ренесанс, XIX ст. та еру масового туризму (XX-XXI ст.).

Але практично всі дослідники історії туризму вважають, що до періоду ХУІІ-ХУІІІ ст. не можна застосовувати термін «туризм», а слід вести мову лише про історію подорожей та мандрівок. Туризм у сучасному розумінні цього слова почався з другої половини ХІХ ст.

Якщо за основу періодизації історії туризму взяти дві головні характеристики подорожей — їх мотивацію та умови здійснення, то можна запропонувати такі етапи історичного розвитку туризму: передісторія, стародавній світ, середньовіччя, ХУІІ-ХУІІІ ст., ХІХ ст. — перша половина ХХ ст., друга половина ХХ ст. — початок ХХІ ст.

На початку історії людства мотиви й засоби здійснення подорожей були примітивними. Люди виходили за межі ареалів спочатку у пошуках їжі, безпечного притулку, потім — у пошуках нових, більш зручних і багатих земель. У давні часи люди пересувалися пішки та водою, за допомогою примітивних човнів і плотів. Відкриття колеса й використання тварин як тяглової сили, а пізніше поява вітрильних і вітрильно-гребних суден значно активізували пересування людей.

З появою розподілу праці з'явилися подорожі з метою обміну й торгівлі. Мандруючи, люди відкривали нові місця, розширювали знання щодо навколишнього світу. Пізнавальний мотив спочатку мав вторинне значення, але з часом перетворився на самостійну мету подорожі. Безумовно, господарські потреби і людська допитливість були першими мотивами подорожей людини, багато з яких відображено у стародавньому епосі, що дійшов до нашого часу.

2. Подорожі та мандрівки в епоху стародавнього світу

Подорожі та мандрівки є невід'ємною частиною історії давніх цивілізацій. Одними з найдавніших мандрівників можна вважати єгиптян. У давньоєгипетських папірусах є повідомлення про подорожі єгипетських воєначальників, експедиції, споряджені фараонами з науковими (розвідувальними) цілями. Найвідомішою подорожжю, яка була проілюстрована зображеннями з написами на стінах храму Амон-Ра у Фівах (Луксор), стала експедиція цариці **Хатшепсут** до країни Пунт (узбережжя Східної Африки) в ХV ст. до н. е.

Головною водною магістраллю єгиптян була ріка Ніл, але вони здійснювали й морські подорожі. Найвидатнішими мореходами давнини були фінікійці, які подорожували Середземним морем і вздовж західних берегів Європи та Африки. Фінікійцям належить цілий ряд географічних відкриттів. На думку вчених-істориків, вони першими дали назву материкам Європі та Азії (фінікійські назви ереб — захід та асу — схід).

Мотивами подорожей залишалися господарські (торгівля, будівництво) й пізнавально-розвідувальні потреби. Проте в ті часи вже з'явилися релігійні мотиви (паломництво до храмів) й мотиви, пов'язані з появою перших державних утворень (завоювання нових земель, укріплення державних кордонів, контроль за територією тощо).

У рабовласницьких державах Месопотамії — Ассирії та Вавилоні з сильною централізованою владою будувалися шляхи сполучення,

створювалися притулки для подорожуючих чиновників і гінців. Мандрівників притягували великі міста — центри торговельного й культурного життя: Мемфіс, Фіви, Ніневія, Вавилон. Прообраз першого музею з'явився саме у Вавилоні в VI ст. до н. є., коли цар **Навуходоносор** виділив одне крило свого палацу під «Кімнату див людства».

У цей період визначилися «сім див світу», які слід було побачити: єгипетські піраміди, висячі сади Семіраміди у Вавилоні, статуя Зевса роботи Фідія в Олімпії, храм Артеміди в Ефесі, Мавзолей у Галікарнасі, Колос Родоський та Олександрійський маяк. Крім перших двох див всі інші були плодами культури давньогрецької цивілізації.

У Стародавній Греції з розвитком міст (полісів) почався й розвиток подорожей, пов'язаних з торгівлею, державними потребами. На ті часи існувала розгалужена мережа шляхів, зв'язок між містами підтримували «гемеродроми» (денні гінці), для яких будувалися спеціальні притулки на відстані денного перегону на коні. Греки, які вели суспільний спосіб життя, дуже часто відвідували масові видовищні заходи, свята, мистецькі фестивалі та спортивні змагання. Найбільші й найвідоміші з них — це **Олімпійські ігри**, але були й інші — Пітійські, Істмійські, Німейські. Під час таких масових заходів на території країни і сусідніх держав панував «священний мир», а подорожні знаходилися під охороною богів. Охоронцем шляхів, мореходів і подорожніх вважався бог Аполлон, а визнаним заступником мандрівників — бог Гермес. На шляхах Греції ставилися «герми» — кам'яні брили, що служили і путівними знаками, і фетишами — охоронцями шляхів.

Безліч людей направлялися на свята на честь богів і просто до великих храмів: дізнатися про свою долю та дістати пораду в храмі Аполлона у Дельфах, поклонитися храму Афродіти в Коринфі або дістати зцілення у храмі Асклепія в Епідаврї. Останній набув статусу своєрідного курорту — цілющі джерела, притулки для розміщення прибулих, стадіон, театр на 17 тис. місць, галереї скульптур. Так з'явився лікувальний мотив для подорожей, що пізніше набув поширення в античному світі. У цей же період виник ще один мотив для подорожей — освітній. Країною, куди греки їздили продовжувати освіту, був Єгипет. Тут удосконалювали свої знання філософ-математик Піфагор, законодавець Солон, філософ Платон, а мислитель і філософ Фалес Мілетський навчався в Єгипті понад 20 років.

«Багато греків їздило до Єгипту — одні торгувати, другі — воювати, треті — просто подивитись країну», — писав у одній зі своїх книг давньогрецький історик і мандрівник **Геродот** (V ст. до н. є.). Свої численні подорожі Геродот описав у дев'яти книгах, названих відповідно іменами дев'яти муз. У четвертій книзі («Мельпомена») він описував життя скіфів — мешканців степів Північного Причорномор'я — їх звичаї, суспільний лад, побут. Одним з перших відомих історії мандрівників, поряд з Геродотом, був **Ганон Карфагенський** (V ст. до н. є.), який був посланий карфагенським сенатом на чолі великого флоту для колонізації нових земель в Африці. Його нотатки про подорож відомі як «Морська кругосвітня подорож Ганона». Серед мандрівників Стародавньої Греції було багато вчених, філософів, письменників. Вчений — грек **Піфей** (IV

ст. до н. є.) здійснив морський перехід уздовж узбережжя Європи до Британії і проникнув на північ майже до Скандинавських островів. А його співвітчизник **Страбон** (Іст. до н. є. — І ст. н. є.) після подорожей по Близькому та Середньому Сході, Південно-Східній Європі та Північній Африці уклав 17-томну «Географію», у якій були зібрані знання стародавніх греків про різні країни світу.

У II ст. до н. є. країни Середземномор'я з'єднав зі Сходом знаменитий торговий шлях, яким з Китаю й Індії до країн Європи надходили різноманітні товари, передусім — шовк. Пізніше цей маршрут дістав назву «Великого шовкового шляху».

Крім купців у країнах Далекого Сходу, зокрема — в Китаї, подорожували вчені, державні службовці, послы. «Китайським Геродотом» називають **Сима Цяня** (II ст. до н. є.), який здійснив декілька великих подорожей, в результаті чого зробив географічно-етнографічний опис Китаю та сусідніх азіатських країн і народів. У цей же період посол китайського імператора **Чжан Цянь** першим відкрив співвітчизникам шлях у західний світ, познайомив з країнами Середньої Азії, відкрив шляхи до Риму, якими активно стали користуватись торговці й дипломати, паломники та інші мандрівники.

У Стародавньому Римі все більшого значення набувають пізнавальні й освітні подорожі. Єгипет, Греція приваблювали римлян історією, пам'ятками. Римські патриції, нащадки багатих і знатних родин подорожували, продовжуючи освіту. Давньоримський державник, трибун Цицерон зізнавався, що набуттям своїх знань він великою мірою завдячує подорожам. Для зручності мандрівників з'явилися й путівники: опис «семи див світу», складений греком **Антипатром** з Сидону (II ст. до н. є.), карта «Ойкумени» **Клавдія Птолемея** (II ст. н. є.), «Опис Еллади» **Павсанія** (II ст. н. є.) тощо.

Перші століття нашої ери були сприятливими для подорожей: зручні шляхи добре охоронялися, римські гроші приймалися всюди, латину і грецьку розуміли в більшості країн, кордони були прозорими. У цей час значно посилюється релігійний мотив подорожей, як наслідок появи великих світових релігій, зокрема — християнства. Паломництво залишилося одним з основних мотивів подорожей в епоху середньовіччя.

3. Подорожі епохи середньовіччя

У часи раннього середньовіччя завершилося формування основних світових релігій — буддизму (VI-IV ст. до н. є.), християнства (I—III ст.) та мусульманства (VI-VII ст.). Характерним елементом будь-якого релігійного культу стало паломництво — подорож для поклоніння святинам. Для прихильників **буддизму** — це місця мандрування й храми Будди в Китаї та Індії; для **мусульман** — Мекка з її священним каменем Кааби в храмі Аль-Харрам, Медина з могилою пророка Мохаммеда та мусульманські святині Єрусалима. **Паломники-християни** направлялися до м. Віфлеєм, де народився Ісус Христос, відвідували храми Константинополя, поклонялися Гробові Господньому в Єрусалимі. У цей період Єрусалим утвердився як центр паломництва іудеїв, християн і мусульман.

Одним з перших відомих нам буддійських паломників був китайський монах **Фа Сянь**. Його подорож до Індії, яку він розпочав у 339 р., тривала 15 років. Під час подорожі він пройшов пустелю Гобі, територію Хотинського царства в Татарії і Східного Афганістану, переправився через хребет Гіндукуш і прийшов до Пенджабу. Мандруючи Індією, він збирав легенди та оповіді про Будду. Додому він повертався через Цейлон і Яву. За час подорожі Фа Сянь відвідав близько 30 держав Центральної Азії, які описав у книзі «Опис буддійських держав». Через двісті років інший буддійський монах-пілігрим **Сюань Цзін** (596-664) пройшов території Північно-Західного Китаю, Середньої Азії та Північного Пакистану і дістався Індії. Його книга «Записи про країни Заходу в епоху великої династії Тан» дає детальний опис індійських територій, звичаїв і побуту індійців. Саме буддійськими паломниками пізніше були відкриті шляхи з Китаю до Індії через Тибет, Гімалаї, пустелі Центральної Азії. Християнські паломники здійснювали подорожі на богомілья до Палестини і країн Близького Сходу. Метою їх паломництва було не тільки бажання відвідати святі місця, але й отримати допомогу, відпущення гріхів, привезти додому святі реліквії. Іноді паломництво виконувало роль покарання за якісь гріхи, було обітницею тощо.

У містах і при монастирях для паломників будувалися спеціальні притулки, складались путівники. Так, ще в V ст. був складений «**дорожник**» з описом маршруту від Галлії до річки Йордан. Основним змістом діяльності деяких чернечих і лицарських орденів, таких як **Орден тамплієрів**, **Орден іоаннітів (госпітал'єрів)** було опікування паломниками. Так, Орден іоаннітів був створений спеціально для допомоги купцям і паломникам під час подорожей, захисту від розбійників і надання їм послуг гостинності. Завдяки «паломницькому сервісу» Орден одержував непогані прибутки.

Видатними мандрівниками були також арабські вчені й письменники IX ст. **Ібн-Хордадбех та Ібн-Даста** з Персії. У книгах цих мандрівників є одні з перших відомостей про східних слов'ян. У X ст. подорож до Волги здійснив **Ахмед-Ібн-Фадлан** у складі посольства багдадського халіфа до Волзької Болгарії. Його книга «Подорож до Волги» і сьогодні вважається цінним джерелом відомостей з середньовічної історії волзьких слов'ян.

Багдадський історик і географ **Аль-Масуді** описав країни Близького та Середнього Сходу, Середню Азію й Кавказ, Східну Європу, Північну та Східну Африку. Мандрівниками були й арабські вчені **Біруні, Ідрісі**, а видатний вчений-лікар **Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна)** в трактаті «Медичний канон» присвятив цілий розділ рекомендаціям для подорожуючих щодо харчування, профілактики та адаптації в різних кліматичних зонах.

Найвідомішим арабським мандрівником вважається **Абу-Абдаллах-Мухаммед Ібн-Баттута**, який під час мандрів був і купцем, і дипломатом, і паломником. Його першою подорожжю був хадж до Мекки і Медини, де він побував ще двічі. Після відвідання святинь він уже з торговельними цілями поїхав до Ірану, далі — морем — до Аравії та Східної Африки. Обстеживши Близький Схід, Ібн-Баттута направився через Крим до столиці Золотої Орди — Сараю, звідки вже з татарським посольством попрямував до Візантії. Потім

подорожував до Волзької Болгарії, Середньої Азії, Афганістану, Індії. Як дипломат на службі у султанів Мухаммед-шаха та Абу Імана він побував з дипломатичними місіями й торговельними експедиціями в Китаї, Індії, на Цейлоні та в Єгипті, в столиці арабських володінь в Іспанії — Гранаді, обстежив західні береги Африки, пересік пустелю Сахару. Протяжність маршрутів його подорожей становить близько 130 000 км; він уклав близько 70 карт. Його книга «Подорожі Ібн-Баттуті» містить великий історичний, географічний та етнографічний матеріал про народи епохи Середньовіччя.

Одним з найславетніших мандрівників Середньовіччя безумовно був **Марко Поло** (1254-1323), син венеціанського купця. У 1260 р. його батько **Ніколо Поло** разом із братом **Маттео** здійснили торговельну подорож з Константинополя до столиці Китаю м. Ханбалік (сучасний Пекін) через Крим і Татарію. Коли Марко виповнилося 17 років, батько й дядько взяли його з собою у другу велику подорож на Схід. Через міста Малої Азії й Персії, Афганістан і Памір вони вийшли на давній торговельний караванний шлях, що вів із Середньої Азії й Персії до Китаю, та добралися до літньої резиденції хана Хубілая — Шанду. Освічений і розумний хлопець Марко сподобався хану. Він взяв його до себе на службу і направляв послом до різних країн. За 17 років служби у хана Марко Поло об'їздив увесь Східний та Південний Китай, побував у Тибеті, Бірмі, на Цейлоні. Повертався Поло на батьківщину Південно-Китайським морем із заходами на Суматру, Яву, Цейлон, вздовж південного узбережжя Індії та Ірану. Спогади про обидві подорожі Марко Поло продиктував у тюрмі, куди потрапив як бранець у війні венеціанців з генуезцями. Записана з його слів товаришем по ув'язненню пізанцем Рустічіано книжка відома як «Книга Марко Поло». У ній він оповів про все, що запам'яталось та вразило його під час мандрів.

За науковим значенням подорожі Марко Поло переважають усі інші численні тогочасні подорожі на Схід європейських купців і місіонерів.

У XV ст. подорож до Індії — через Астрахань, Дербент, Баку — здійснив російський купець **Афанасій Нікітін**. Він вирушив у цю подорож разом з іншими російськими купцями, які збиралися торгувати в Прикаспійських степах і Персії. Але після Астрахані, де на караван з декількох суден, якими подорожувало близько 30 купців, напали татари, подорож продовжили лише два кораблі. У Каспійському морі вони потрапили в сильну бурю, в результаті якої один з них розбився, інший був пограбований місцевим населенням. З усіх купців тільки Нікітін дістався Індії, де пробув майже 4 роки. Свої спостереження за природою Індії, життям і звичаями індійців Афанасій Нікітін після повернення описав у книзі «Ходіння за три моря» — Каспійське (Хвалинське), Чорне (Стамбульське) та Аравійське (Гундустанське).

Кінець середніх віків знаменував собою початок епохи великих відкриттів, пов'язаних з іменами **Васко да Гама**, **Христофора Колумба**, **Абеля Тасмана** та інших першовідкривачів XVII-XIX ст., у результаті яких Земля перетворилася на єдиний історичний та економічний світовий простір.

Передумовою початку епохи великих відкриттів послужили нові мотиви, пов'язані з необхідністю пошуку торговельних шляхів з Європи на Схід,

вільних від арабської монополізації та більш безпечних, і нові можливості. У той час вдосконалювалось суднобудівництво, було винайдено компас і астролібію, способи збереження харчових продуктів (засолювання), з'явилася нова зброя, розвивалася картографія, що базувалася на концепції єдиного світового океану. Все це значно стимулювало розвиток мореплавства і дозволило поставити його на службу державним і торговельним цілям.

Першою європейською країною, що почала активно використовувати мореплавство з метою відкриття нових земель, стала Португалія. Португальський принц **Генріх Мореплавець** (XV ст.) став ініціатором систематичних морських дослідницьких експедицій, головною метою яких було відкриття морського шляху до Індії, для чого він збудував великий флот і відкрив морехідну школу в Сагриші. У 1487 р. з цією метою ним була споряджена експедиція на чолі з **Бартоломео Діашем** вздовж західних берегів Африки, якій вдалося досягнути її південного краю — мису, названого Діашем мисом Бур, у подальшому перейменованого португальським королем Жоаном II у мис Доброї Надії. Але заповітне бажання Генріха Мореплавця було здійснено тільки після його смерті видатним мандрівником Васко да Гама, який у 1497-1499 рр., обігнувши Африку, на своїх кораблях досяг західного краю Індії й повернувся звідти із вантажем золота та прянощів.

У той час, коли португальці просувалися до Індії вздовж західних берегів Африки, генуезець Христофор Колумб запропонував іспанським королям інший варіант пошуків цього шляху — на захід, через океан.

Христофор Колумб народився в 1451 р. у Генуї, в сім'ї небагатого ткача і на початку свого життя теж був ремісником генуезького цеху ткачів. Але вже в 70-их роках XV ст. він почав брати участь у морських торговельних подорожах генуезьких купців. Захоплений ідеєю кулеподібності Землі, він висунув проект пошуків торговельного шляху до Індії через «Західний океан». Він пропонував цей проект спочатку португальському королю, потім іспанцям, але все було марно. Нарешті королева Іспанії Ізабелла затвердила проект і р. експедиція Колумба у складі трьох каравел — «Нін'я», «Пінта» і «Санта Марія» відбула на захід для пошуків шляху до Індії. Удача сприяла мореплавцям, посилаючи їм чудову погоду, спокійне море і попутний вітер, але тривала відсутність землі породжувала тривогу серед моряків. Назрівав заколот. Тому Колумб пообіцяв нагороду тому, хто перший побачить землю. 12 жовтня 1492 р. матрос із «Пінти» Родріго де Тріана попереду побачив землю. Це був один з Багамських островів у Карибському морі.

Під час подорожі експедиція Колумба побувала на Кубі та Гаїті. Колумб ще тричі плавав до берегів відкритої ним землі, але був певен того, що це частка азійського материка, тому землю почали звати Вест-Індією (Західна Індія), а її населення — індіанцями.

Свою нинішню назву «Америка» материк отримав за ім'ям іншого мандрівника — флорентійця **Амеріго Матео Віспуччі**. Він здійснив декілька подорожей до Нового Світу у складі португальських експедицій і залишив нотатки, де були мальовничо описані нові землі, їхня флора й фауна, життя аборигенів. Географ з Лотарингії **Мартин Вальдземюллер** у книзі «Вступ до

космографії» навів листи-нотатки Америкго Віспуччі та запропонував назвати нові території «Землі Америкго», що поступово перетворилося у назву материка — Америка.

Шлях до Індії через Атлантику вдалося відкрити португальцю **Фернану Магеллану** (1500-1558). Він запропонував свій проект спочатку португальському королю Мануелу, а після категоричного відхилення — звернувся до іспанського короля. Після схвалення проекту Карлом V мореплавець Ф. Магеллан спорядив флотилію з п'яти кораблів і 20 вересня 1519р. вирушив з порту Санлукар-де-Баррамеді на захід. Плавання зайняло близько трьох років. За цей час моряки пережили голод, епідемію цинги, на кораблях спалахували заклоти. Один з кораблів — «Сантьяго» — загинув, інший — «Сан-Антоніо» дезертирував. Але експедиція, дослідивши східне узбережжя Південної Америки, увійшла в протоку, що з'єднує два океани. «Історіограф» експедиції **Антоніо Пігафетта** писав, що протока була випадково відкрита двома кораблями, відправленими у розвідку, але без Магеллана її б нізащо не виявили, бо він єдиний знав «куди слід прямувати, щоби знайти сховану від очей протоку». Океан, який зустрів моряків чудовою погодою, був названий Тихим.

Обігнувши земну кулю, Магеллан дійшов до Філіппінських островів. На острові Себу члени експедиції вступили в міжусобну війну місцевих племен, у якій керівник експедиції загинув.

Ця перша навколосвітня подорож під керівництвом Магеллана підтвердила на практиці кулеподібність Землі та стала причиною багатьох відкриттів, серед яких — Магелланова протока, Вогняна Земля у Південній Америці, численні острови у Тихому океані.

Подорожі Колумба та його послідовників поклали тільки початок дослідженню Америки, яке продовжувалося ще близько двох століть і було практично завершене російськими мореплавцями **А. Чиріковим і В. Берингом**. Свій внесок у дослідження континентальної Америки в XV-XVI ст. зробили іспанські завойовники — конкістадори, серед яких найпомітнішими особами були **Франсіско Пісарро** та **Ернан Кортес**. їхні походи розширили знання мешканців Старого Світу про Америку, познайомили з високорозвиненими цивілізаціями цього континенту: майя, інками, ацтеками. У той же час результатом конкісти стала руйнація цих давніх цивілізацій. Тому багато особливостей життя, побуту й культури давніх народів Америки були назавжди втрачені для світової історії.

Подорожі й відкриття XV-XVI ст. поклали початок створенню двох великих колоніальних імперій — іспанської та португальської. У XVII-XVIII ст. Іспанія й Португалія перестали бути провідними державами у справі дослідження та відкриття нових земель і на перший план вийшли Голландія й Англія.

4. Подорожі й туризм у XVII-XVIII ст

Протягом XVII-XVIII ст. процес відкриття населених континентів практично завершився. На початок XIX ст. були досліджені та нанесені на

карти найбільші річки й озера. Було також визначено рельєфи континентів, окреслено їхні границі, досліджено більшість островних архіпелагів. У цих процесах значну роль відіграли великі держави того часу, зайняті пошуком нових територій для торгівлі, такі як Голландія (Нідерланди), Англія та Росія.

Ще на початку XVI ст. Голландія входила до складу Іспанської імперії. Але в середині XVII ст. в результаті тривалої боротьби за незалежність вона стала самостійною державою й вступила на шлях інтенсивного економічного розвитку. Потужне мануфактурне виробництво, поступове завоювання провідних позицій у торгівлі та банківській справі сприяли тому, що у XVII ст. Голландія стала могутньою державою, яку вже не задовольняли тісні територіальні рамки. Великий морський флот, швидкий розвиток науки, зокрема — картографії, дозволили Голландії вести пошуки нових торговельних шляхів і територій на півночі й півдні.

Експедиція **Віллема Баренца**, споряджена у 1596 р. амстердамськими купцями для пошуку північно-східного шляху до Китаю, не досягла мети, але сприяла багатьом важливим відкриттям в акваторії морів Північного Льодовитого океану та на його узбережжі. У 1606 р. Ост-Індська голландська торговельна компанія субсидувала експедицію **Янсзона**, яка відкрила новий материк — Нову Голландію, який з XIX ст. почали називати Австралією. Материк вивчали голландські моряки протягом XVII ст.

У 1642-1643 рр. учасники експедиції **Абеля Тасмана** відкрили Нову Зеландію, Тасманію, архіпелаги Тонга та Фіджі. Тоді був відкритий новий шлях з Індійського до Тихого океану, який знаходився на північ від Австралії. Голландські колонії виникли і в Північній Америці. Але в середині XVII ст. їх звідти витіснили англійці, які в цей період теж стали на шлях колоніальних загарбань.

Розвідувальні англійські експедиції **Уіллоубі й Ченслера**, **Генрі Гудзона** дослідили північне узбережжя Скандинавії, Гренландію та північну частину Північної Америки. Експедиції **Джеймса Кука** (1728-1779) дослідили північні та східні береги Австралії, Нову Зеландію, острови Гаїті, Нову Гвінею, відкрили багато нових архіпелагів, у т. ч. Гаванські (Сандвічеві) острови, де Дж. Кук і загинув у сутичці з аборигенами. У результаті його експедицій південні моря були майже повністю досліджені. Ніхто в цей час не підходив ще так близько до південного материка — Антарктиди — як Дж. Кук, але відкрити його вдалося вже пізніше.

Кінець XVIII ст. відомий першими навколосвітніми подорожами англійського командора **Байрона** (діда відомого поета) та француза **Бугенвіля**, науковими дослідженнями Африканського континенту, Аравії, басейну Тихого океану. Тоді ж починається процес колонізації Сибіру Московською державою, дослідження Далекого Сходу російськими мандрівниками та мореплавцями. Похід козацького отамана **Єрмака** Тимофійовича проти Сибірського каганату (1581-1584), підтриманий російським урядом, дозволив приєднати до Росії Західний Сибір. На початку XVII ст. досліджені русла великих сибірських річок — Єнісею, Обі, Лени. Першим пересік Сибір і вийшов до Охотського моря Іван Москвітин у 1639 р. У 1643-1646 р. **Василь Поярков** здійснив подорож від

Якутська до берегів Тихого океану. В 1648 р. російський мандрівник — козак **Семен Дежнєв** та «промислова людина» **Федір Алексєєв** відкрили протоку між Америкою та Азією, а в липні 1697 р. **Володимир Атласов** — Камчатку. На початку XVIII ст. російські мандрівники побували на Курильських островах.

Неможливо переоцінити значення експедиції **Вітуса Беринга** (1681-1741), датчанина за походженням, який вступив до російського флоту, дослужився до чину капітана-командора. Під час його подорожей були відкриті Алеутські острови та острови, що на честь Беринга були названі Командорськими, прокладено шлях через затоку між Азією й Америкою (Берингова протока), досліджені береги Охотського моря, Камчатки та Курил, північної Японії.

Географічні відкриття спричинювали помітне зростання кількості торговельних подорожей. У XVII-XVIII ст. формуються купецькі торговельні мережі (португальці, голландці, англійці, італійці, вірмени, євреї), які поділили світ на своєрідні «зони впливу», мали свої банки, заїжджі двори й притулки, навіть засновували свої колонії. Багато купців організовували міські ярмарки, надзвичайно популярні в той час. Крім торговельних операцій, неодмінною складовою будь-яких ярмарків були веселощі, розваги, концерти та театральні вистави.

У географічних дослідженнях велике значення мали наукові товариства, що виникали у різних країнах. Освітні та наукові мотиви подорожей посилюються наприкінці XVII-XVIII ст. — в епоху Просвітництва, коли люди відправлялися в подорожі для ознайомлення з культурою античних часів і з культурним життям великих європейських центрів. Цей період історії туризму прийнято називати «**епохою гранд-туру**» — великих освітніх подорожей молодих європейських аристократів. Традиції «гранд-туру» зародилися ще у XVI ст., у епоху Відродження. Нашадки знатних європейських родин відправлялися у подорож по Європі (до Італії через Голландію, Францію, Німеччину, Швейцарію), щоб продовжити освіту. Подорож могла тривати декілька років. Молоді мандрівники подорожували з слугами, вимагали гостинного прийому в місцях зупинок. Такі «**елітарні подорожі**» сприяли відродженню і розвитку готельної та ресторанної справи, закладенню основ індустрії гостинності. Саме в цей час виникла французька назва «**готель**»; так називали замки й резиденції, що використовувалися аристократами як помешкання під час подорожі; у ті ж часи вперше з'явилися екскурсоводи, гідипровідники. У цей період виник і термін «**ресторан**». До речі, деякі французькі терміни, що характеризують типи меню — (а-ля-карт) і (табльдот) теж виникли в часи «гранд-туру» відповідно до назв меню гостя-аристократа («на замовлення») і його слуг («хазяйський стіл», тобто — без вибору).

На рубежі XVII та XVIII ст. під впливом великих просвітників у деяких навчальних закладах Європи почали практикувати короткі екскурсії та прогулянки з природознавчою або краєзнавчою метою. За висловом видатного педагога XVII ст. **Яна Амоса Коменського**, вони проводилися для забезпечення наочності та предметності навчання. Згодом у Франції, Австрії, Німеччині, Росії з'явилися екскурсійні гуртки, клуби, що існували на кошти

учасників або меценатів. Так на рубежі XVII та XVIII ст. зароджувалася екскурсійна справа.

Подорожі та екскурсії мали не лише навчальний характер. У цей час подорожувало багато освічених людей — письменники і філософи, художники і музиканти — з метою долучитися до надбань світової культури. Культурно-освітній мотив — жадоба побачити видатні пам'ятки світової культурної спадщини — приваблювала натовпи мандрівників до Греції, Франції, і звичайно — до Італії, яка стала «Меккою» подорожуючих з культурно-освітньою метою. У цей час модним став жанр путівних нотаток і романів, які викликали у читачів бажання самим побачити країни, що описувалися, їх дивовижну природу, міста. У 1800 р. виходять «Спогади туриста» Стендаля — твір, в якому вперше зафіксовано слово «турист». На початку XIX ст. англійський письменник Педж констатував, що «мандрівника в наш час називають туристом».

До речі, терміни «туризм» і «турист» з'явилися в період XVII-XVIII ст. У їх основі — французьке слово «тур», «турне» — «подорож із поверненням додому». Походження слова «турист» більшість дослідників пов'язує з елітарними мандрівниками «гранд-туру», але деякі з них виводять це слово від назви мандрівників, які здійснювали піші прогулянки, зокрема — гірські.

У цей же період завершилося освоєння приполярних просторів, проводилося дослідження недостатньо вивчених внутрішніх районів Азії та океанографічні розвідки. Норвезький дослідник **Фрітьоф Нансен** вивчав Антарктиду, американець **Роберт Пірі** досяг Північного полюса (1909), а норвежець **Роальд Амундсен** (1911) і англієць **Роберт Скотт** (1912) встановили прапори своїх країн на Південному полюсі.

Початок XIX ст. ознаменувався першими навколосвітніми подорожами російських мореплавців. Одна з них — експедиція **І. Крузенштерна** та **Ю. Лисянського** на кораблях «Надія» та «Нева» — сприяла новим відкриттям у акваторії Тихого океану. Капітан «Неви» Юрій Лисянський був нашим співвітчизником — родом з м. Ніжина на Чернігівщині. У кругосвітній подорожі **Т. Беллінсгаузен** і **М. Лазарєв** досягли Австралії та відкрили Антарктиду.

Російські дослідники зробили значний внесок у вивчення Центральної Азії, Монголії, Тянь-Шаню та Паміру. Серед них найвідоміші — **П. Семенов** (Тянь-Шанський) та **М. Пржевальський**. Микола Пржевальський (1839-1888) — правнук запорозького козака, поміщик, кадровий військовий, все життя якого було науковим подвигом. Він провів у походах більше 20 років, очолював 5 наукових експедицій, під час яких описані десятки нових видів азіатської флори й фауни. Микола Пржевальський похований на березі мальовничого озера Іссик-Куль у Киргизії.

Визначний мандрівник XIX ст. **Микола Міклухо-Маклай** (1846-1888) теж був правнуком запорожця. Видатний вчений — географ, антрополог, етнограф — він практично все життя провів у подорожах, здійснив 10 експедицій до Нової Гвінеї, Філіппін, Австралії, Меланезії та Макронезії, залишив більше 160 наукових праць і прославився як великий гуманіст.

У результаті всіх цих географічних досліджень на карті Землі не залишилося білих плям, що зробило її єдиним простором, сприяло культурним й економічним контактам і подорожам.

У той же час XIX ст. — це період не тільки промислової, але й науково-технічних революцій, у результаті яких були винайдені паровий двигун і електрика, сучасні засоби транспорту і зв'язку. Так, у 1807 р. з'являється перший пароплав **Р. Фултона**, в 1814 р. — паровоз **Дж. Стефенсона**, а в 1825 р. — побудована перша залізниця між Ліверпулем і Манчестером. У Росії перша залізниця довжиною 27 км з'єднала Петербург і Царське Село (м. Пушкін), а в 1870 р. відкрилась залізнична лінія між Києвом і Балтою. Австрійський письменник **Стефан Цвейг** відзначав: «За перші два десятиріччя (мається на увазі XX ст.) країни та народи зблизилися тісніше, ніж за всі минулі тисячоліття; залізниці та пароплави звели до одного дня багатоденні подорожі».

Перші автобуси (омнібуси) на вулицях Лондона з'явилися у 1830 р. У 1837р. винайшли телеграф, а 1876 р. — телефонний зв'язок. У 1872 р. з'явився перший спальний вагон Дж. Пульмана, в 1883 р. — вагон-ресторан. Цього ж року в свою першу подорож відправився знаменитий потяг «Орієнт-експрес». Друга половина XIX ст. відкрила еру вишуканих круїзів на суперлайнерах «Нормандія», «Куїн Мері»; на початку XX ст. були побудовані гіганти «Лузітанія» та «Титанік». У 1898 р. німецький винахідник і підприємець Г. Даймлер продав перший автомобіль, а в 1903 р. у повітря піднявся перший літак братів **Райт**. Під час Першої світової війни літаки почали використовувати для пасажирських перевезень.

Отже, у XIX ст. вже існувала потреба у організованому відпочинку та подорожах і розвинулися умови для їх здійснення. Необхідна була лише особа — ініціатор цього процесу. І така особа з'явилася в середині XIX ст. — це був знаменитий **Томас Кук**.

Багато технологічних нововведень, запроваджених Т. Куком, і сьогодні використовуються в організації туристичних подорожей. Він перший запропонував комплексний турпакет за єдиною ціною, уклав угоди з транспортними компаніями, готелями та ресторанами, де туристам надавалися послуги на підставі його «**циркулярної ноти**» (сучасний туристський ваучер). У 1890 р. до «**програми комплексного обслуговування**» Т. Кука приєдналося близько 1000 готелів і «купони Кука» дозволяли отримувати їхні послуги зі знижками.

Окрім міжнародних подорожей у цей час активно розвивався внутрішній туризм — в основному відпочинок на природі, природознавчі екскурсії, походи. У Німеччині популярним став так званий «**дачний туризм**»; в Австрії та Швейцарії з'явилися організації «**друзів природи**», що практикували виїзди фабричних робітників за місто на уїкенди. В Англії, а згодом і в інших європейських країнах виникли різноманітні спортивні клуби: циклістів (велосипедистів), гірські (альпінізм, сходження), природознавчі (пізнавально-пішохідні). Туризм як форма загартування молоді, виховання сильного молодого покоління, готового до військової служби, став особливо популярним у період між двома світовими війнами. У зв'язку з появою різноманітних видів

активного туризму в цей час формувалися два напрями організації туристичної діяльності: комерційний, через туристичні фірми та бюро, і громадський, через громадські організації та клуби.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. туризм перетворився на значне суспільне явище, почав відігравати велику роль у політичному та економічному житті країн і вимагав уваги на міждержавному рівні. У цей час почали створюватись міжнародні центри й дії з туризму. Першою у 1898 р. було створено Міжнародну лігу туристичних товариств. У 1908 р. у Відні відкрився Міжнародний центр туризму, а в 1925 р. у Гаазі відбувся перший конгрес Міжнародної спілки офіційних організацій з пропаганди туризму. Згодом — у 1947 р. — на основі саме цієї організації було створено Міжнародну спілку офіційних туристичних організацій (**МСОТО**), що передувала Всесвітній туристичній організації, яка й нині є центром координації та сприяння розвитку сучасного світового туризму.